

M. GOOSSENS, *De economische ontwikkeling van de Belgische landbouw in regionaal perspectief, 1812-1846. Een analyse op basis van de ontwikkeling van het regionaal landbouwprodukt*. K.U.Leuven, 1990, 361 pp. + 156 pp. bijlagen. Promotor: H. Van der Wee.

Het opzet van onze verhandeling bestond erin het regionaal ontwikkelingspatroon van de Belgische landbouw tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw vast te leggen, te analyseren en te verklaren. Hiermee beoogden we in de eerste plaats een begin van antwoord te kunnen verschaffen op de vraag of de agrarische sector eventueel een belangrijke bijdrage tot de vroege doorbraak van de Industriële Revolutie in België in het algemeen en de Waalse regio's in het bijzonder geleverd zou kunnen hebben. Vervolgens bood deze vraagstelling de kans het debat over het al dan niet voorkomen van een Belgische Agrarische Revolutie die de Industriële Revolutie zou voorafgegaan zijn op basis van het Belgisch in plaats van het Vlaams voorbeeld aan te vangen. En tenslotte konden we met deze studie een belangrijke leemte in de naoorlogse Belgische landbouwhistoriografie opvullen.

In een *eerste deel* behandelen we de theoretische, heuristische en geografische problematiek. Ons proefschrift is gebaseerd op het concept 'agrarisch produkt' als meter van de economische groei in de agrarische sector tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw. In het eerste hoofdstuk gaan we iets dieper in op deze technisch-methodologische onderbouw: wat is de juiste inhoud van het concept 'landbouwprodukt' en kan dit twintigste eeuwse theorema wel probleemloos worden toegepast op het historisch verleden? In hoofdstuk twee komt de heuristische problematiek aan bod: beschikken we wel over genoeg én betrouwbaar statistisch materiaal om het ambitieus concept 'landbouwprodukt' voor het begin van de negentiende eeuw te operationaliseren? In hoofdstuk drie wordt het geografisch kader op punt gesteld: België kende tussen 1800 en 1850 belangrijke grenswijzigingen die om correctie vroegen wilden we de intertemporele vergelijkbaarheid van onze databank - op nationaal én regionaal niveau - niet à priori op de helling zetten.

Het *tweede deel* vormt het corpus van de verhandeling: het bestaat

uit de opbouw van een databank die uiteindelijk resulteert in de presentatie van het vroeg-negentiende eeuws Belgisch landbouwprodukt op regionale basis. Dit gedeelte bevat acht hoofdstukken: een eerste waarin de berekeningsmethode van het agrarisch product volgens de huidige NIS-methodologie wordt toegelicht, en de overige waarin deze theoretische benadering wordt uitgewerkt voor de eerste helft van de negentiende eeuw. In de hoofdstukken twee, drie en vier leveren we respectievelijk de bouwstenen voor de berekening van de fysieke produktie in de akkerbouw-, de veeteelt- en de bosbouwsector. In hoofdstuk vijf berekenen we de intermediaire inputs waarmee de kwantificatie van de bruto-landbouwproduktie in fysieke termen mogelijk wordt. In hoofdstuk zes gaan we op zoek naar de prijzen van de verschillende agrarische categorieën zodat we tenslotte in hoofdstuk zeven het uiteindelijk opzet van het tweede deel, namelijk het presenteren van een raming van het bruto-landbouwprodukt in 1812 en 1846 als benadering voor het agrarisch produkt in deze jaren, kunnen realiseren. Bij wijze van besluit komen we in hoofdstuk acht nog tot een raming van het agrarisch inkomen voor het jaar 1846.

Het *derde deel* komt in essentie neer op de analyse en de verklaring van het vroeg-negentiende eeuws agrarisch groeiproces zoals het gekwantificeerd kan worden aan de hand van Deel II. In een eerste hoofdstuk leggen we de belangrijkste kenmerken van het groeiproces vast. Een eerste vaststelling betreft het feit dat de agrarische sector tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw weliswaar geen spectaculaire groeicijfers kon voorleggen maar dat hij er toch in geslaagd is de voedselbevoorrading van de bevolking veilig te stellen. Het belangrijkste kenmerk van het vroeg-negentiende eeuws agrarisch ontwikkelingspatroon betreft echter de belangrijke regionale varianten op het nationaal groeicijfer: tijdens de periode 1800-1850 groeide de agrarische sector ongemeen snel in het uiterste zuiden van het land (Luxemburg en Namen), in het Antwerpse en Limburgse Kempenland en de gebieden die grensden aan het kerngebied van de Vlaamse intensieve landbouw, namelijk de arrondissementen Leuven, Brussel en Brugge, was de groei beperkter maar toch nog belangrijk, in de gebieden die zich vanaf de moderne tijden tot dé pioniers van de progressieve landbouw in Europa hadden opgewerkt, namelijk de

Vlaamse regio's en de kerngebieden van de Industriële Revolutie in België, namelijk de Luikse en Henegouwse arrondissementen, verliep de groei van de agrarische sector tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw uitgesproken traag.

In hoofdstukken twee en drie trachten we zowel vanuit exogene als endogene invalshoek een verklaring te vinden voor de oorzaken van de toename en vooral voor de regionale verschillen in de toename van het agrarisch produkt tussen 1800 en 1850. Tot de exogene factoren die de groei van de agrarische produktie hebben mogelijk gemaakt (hoofdstuk 2) rekenen we de toename van de vraag naar landbouwprodukten, de verbetering van het institutioneel klimaat waarbinnen landbouw moest functioneren en het positief regeringsinitiatief tijdens de Franse en vroeg-Belgische periode. In het derde hoofdstuk gaan we na in welke mate veranderingen in het agrarisch produktieproces zélf een verklaring kunnen geven voor de groei in de agrarische sector tussen 1812 en 1846. In een eerste paragraaf onderzoeken we deze vraagstelling op puur theoretische basis, gaan we met andere woorden na wélke wijzigingen in de aanbodstructuur van de agrarische sector - toename van de produktiefactoren grond, arbeid en kapitaal of toename van de produktiviteit waarmee de produktiefactoren worden ingezet - in theorie verantwoordelijk gesteld kunnen worden voor de gerealiseerde groei. In paragrafen 2 tot en met 7 toetsen we de theorie aan de praktijk.

De belangrijkste besluiten van hoofdstukken twee en drie kunnen als volgt samengevat worden. Wat de verklaring van de groei op nationaal vlak betreft, hier werd de groei vanuit exogene invalshoek zowel mogelijk gemaakt door de sterke bevolkingstoename tussen 1800 en 1850, de vrijmaking van het ondernemersklimaat en de geografische éénmaking van het grondgebied vanaf de Franse periode als de uitbouw van de verkeersinfrastructuur vanaf 1830. Langs de aanbodzijde werd de groei vooral gedragen door de toenemende inzet van de produktiefactor arbeid: de produktiviteitsstijging was tussen 1800 en 1850 niet van die aard dat het gebruik van de term Agrarische Revolutie voor het Belgisch grondgebied in zijn geheel verantwoord zou zijn. In België verliep het ontwikkelingsproces van de agrarische sector tijdens de periode 1812-1843 in essentie volgens het patroon van

economische groei zoals beschreven in het *intensificatiemodel*, namelijk groei op basis van een gevoelige toename van de arbeidsinzet. Komen we nu tot de verklaring voor de belangrijke regionale varianten op het nationaal groeicijfer. De verklaring voor de uitzonderlijk snelle expansie van de agrarische sector in de Ardennen tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw dient zowel in exogene als in endogene factoren gezocht. Vanuit exogene invalshoek dient gewezen op de groeicijfers van de bevolking die veel hoger lagen dan het nationaal gemiddelde en wellicht ook op de vraag vanuit het industrieel bekken van Henegouwen en Luik. Ook de vrijmaking van het agrarisch klimaat en de uitbouw van de verkeersinfrastructuur hadden op de Ardeense regio's een veel grotere impact dan op de overige provincies van het land. Met name in de Vlaamse regio's had de feodale druk reeds veel vroeger veel van zijn betekenis verloren — zo mocht de braak hier sinds de late middeleeuwen bebouwd worden — en had het wegennet reeds tijdens de Oostenrijkse, Franse en Hollandse periode een belangrijke uitbreiding gekend. Tenslotte betekende de hertekening van de grenzen en de opheffing van het Prinsbisdom Luik voor de Ardennen een eerste stap naar integratie in het economisch netwerk van het grondgebied België waar Luxemburg en een groot deel van Namen tot dan toe eigenlijk enkel politiek deel van uitgemaakt hadden. Langs de aanbodzijde van het produktieproces gaat het uitzonderlijk succes van de Ardeense landbouw tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw in essentie terug op een belangrijke verhoging van de inzet aan produktiefactoren. Ook in deze regio's vinden we geen tekenen van spectaculaire produktiviteitsstijgingen tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw. Het traditioneel patroon van economische groei was in de Ardennen echter meer succesvol dan in de rest van het land omdat de landbouw er tot op het einde van het Ancien Régime zeer extensief beoefend werd: de belangrijke verhoging van de produktiefactoren arbeid — bevolkingsstijging — en areaal — terugdringen braak en ontginningen — leidden hier niet tot het fenomeen van de dalende meeropbrengsten maar ze genereerden integendeel een belangrijke agrarische produktiestijging. De tragere groei van de agrarische sector in de Antwerpse en Limburgse Kempen en de arrondissementen Brussel, Leuven en Brugge dient vooral

toegeschreven aan de exogene factoren die in deze regio's minder concrete invloed hadden; langs de aanbodzijde wordt de agrarische sector hier immers wél gekenmerkt door een belangrijke produktiviteitsstijging die de produktiecapaciteit vanaf 1800 heeft opgedreven. Komen we tenslotte bij de provincies Oost-Vlaanderen, Henegouwen en Luik waar het landbouwprodukt tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw uitgesproken traag toenam. Ook hier dient de verklaring zowel in exogene als endogene factoren gezocht. Langs exogene kant werd de groei in Oost-Vlaanderen belemmerd door de trage aangroei van de bevolking en door het feit dat de institutionele prikkels uit de Franse tijd en de infrastructuurpolitiek van de Belgische overheid hier eigenlijk geen concrete betekenis hadden. De Vlaamse boeren waren de facto reeds eeuwenlang vrije boeren en het Vlaamse wegennet was reeds sinds de Oostenrijkse periode goed uitgebouwd. Voor Henegouwen en Luik gaat deze redenering niet op: de bevolking nam hier tijdens de periode 1812-1846 uitgesproken snel toe en ook de overige exogene prikkels hadden hier nog een belangrijke stimulans aan de agrarische sector kunnen geven. We kunnen enkel veronderstellen dat het industrialisatieproces dat zich in Henegouwen en Luik vanaf de Franse tijd in versneld tempo doorzette de aandacht van de agrarische sector heeft afgeleid. Langs de aanbodzijde van het produktieproces werd de groei van de agrarische sector in Oost-Vlaanderen, Henegouwen en Luik vooral mogelijk gemaakt door de extra inzet van arbeidskrachten maar het uitblijven van produktiviteitsstijgingen leidde in deze provincies tot het fenomeen van de dalende meeropbrengsten waardoor de agrarische vooruitgang uiteindelijk langs de aanbodzijde van het produktieproces belemmerd in plaats van aangezwengeld werd.

In het *Algemeen Besluit* tenslotte knopen we terug aan bij de achterliggende problematiek van onze verhandeling, namelijk de vraag of België al dan niet een Agrarische Revolutie heeft gekend en of er sprake kan zijn van Agrarische Wortels van de Belgische en meer bepaald de Waalse Industriële Revolutie. Kort samengevat kunnen we zeggen dat het gebruik van de term Agrarische Revolutie voor het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw enkel

veroorloofd kan zijn als men er de uitzonderlijk snelle stijging van de agrarische produktie in de Ardennen of de relatief belangrijke stijging van de agrarische produktiviteit in bepaalde delen van de Noordelijke provincies Antwerpen, Brabant en West-Vlaanderen mee bedoelt. Het ongenueanceerde gebruik van de term Agrarische Revolutie voor het ganse Belgische grondgebied moet op basis van onze onderzoeksresultaten van de hand gewezen worden. En tenslotte dient erkend te worden dat ons onderzoek geen aanleiding geeft om te veronderstellen dat specifiek-agrarische krachten zouden kunnen verklaren waarom de Industriële Revolutie veel vroeger in Wallonië dan in de rest van het land — met uitzondering van Gent — doorgebroken is.